

Հին և Միջնադարյան Հայոց պետականությունների ընդհանուր բնութագիրը

Առաջին միասնական պետությունը Հայաստանում (Արարատյան
թագավորություն, Մ.թ.Ա. 9-6-րդ դարերում

Մ. թ. ա. 3-1-րդ հազարամյակների ընթացքում Հայաստանը դասվեց աշխարհի հզորագույն և առաջատար երկրների շարքին: Մ.թ.ա. 9-7 դարերում հայկական պետականությունը զարգացում ապրեց Վանա լճի հյուսիսարևելյան ափի գտնվող Արճեշ քաղաքը դարձել էր Հայոց Արամե թագավորի պետության մայրաքաղաքը (860-845թթ): Արամեից հետո իշխանությունը անցավ Հայաստանի հարավային շրջանների կառավարողներին Վանտոս կամ Տուշպա մայրաքաղաքով: Ներքին քաղաքական բարդությունների հետևանքով Հայկազունիների գլխավոր ճյուղը աստիճանաբար ամփոփվելով Այրարատում և Գուգարքում ինչպես նաև Աղձնիքի և Սասունի բարձրադիր շրջաններում: մինչև մթա 7րդ դարի կեսերը Հայոց պետ.-ն կառավարման գլխավոր դիրքը զիջեց իրենից ճյուղավորված տոհմերից մեկին՝ Վասուրականի Արծրունիներին: Հայոց Այրարատյան թագավորության կենտրոնը ըստ Ասորական սեպագիր արձանագրությունների տեղափոխվեց Վանա լճի շրջակա ավազանում գտնվող Վան-Բիայնիլե դեռևս Արամե թագավորի տարիներին Հայոց թագ.-ն սահմաններն էին ասպատակում Ասորեստանը ինչն էլ ավելի կենտրոնացվեց Հայկական ուժերն հարավում: Արամեին հաջորդած Սարգուր 1-ը (մ.թ.ա. 845-825թթ) սկսած Նաիրի Բիայինա ավելի է հզորանում: Արարատյան թագ.-ը որպես Հայոց պետականության զարգացման ամբողջական երևույթ միասնականացրեց այդ երկու հասկացությունները: Սարգուր 1-ը իրեն անվանել է Մեծ Արքա, Հզոր Արքա: Սարգուրի հաջորդների Իշպուինի և Մենուայի ժամանակ Վանի թագավորությունը ավելի է հզորանում: Երկրի հոգևոր կենտրոն է դառնում Արդինի (Մուծածիր) Խալդ աստծո տաճարով: Մենուայի օրոք Վանի թագավորությունը վերելք է ապրում: Կառուցվում են ջրանցքներ, ճանապարհներ, քաղաքներ: Նա Արարատ լեռան ստորոտում Արաքսի աջ ափին կառուցեց Մենուախինիլի քաղաք-ամրոցը՝ Խալդին նվիրված տաճարով: Մենուայի որդի Արգիշտի թագավորության տարիներին (մ.թ.ա. 786-764թթ) Արարատյան թագավորությունը դառնում է հզոր թագավորություն: Արգիշտի թագավորի և նրա դաշնակիցներին հաջողվում է հյուսիսային Ասորիքում ճանապարհների վերահսկողությունը պահել իրենց մոտ: Նա հիմնում էրբունի բերդաքաղաքը (782 մ.թ.ա.): Սարգուրի 2-րդի և Ռուսա 1-ի թագավորության տարիներին Վանի թագավորությունը կորցնում է իր երբեմնի փառքը և հզորությունը: Մ.թ.ա. 714 թ Ասորեստանի Սարգո 2-րդ թագավորը թափանցում է երկրի խորքերը կողոպտում Խալդ աստծո տաճարը, որի լուրը ստանալով ըստ ասված տեղեկությունների նա ինքնասպան է լինում: Մ.թ.Ա. 7-րդ դարի վերջերին երկարատև պատերազմներից հետո Ասորեստանը աստիճանաբար թուլանում է այդ ժամանակ Իրանական Սարահարթի հյուսիս-արևմուտքում Ատրպատականում հզորանում է հնդեվրոպական ցեղերից կազմված Մարական

պետությունը էկբատա կենտրոնով, իսկ Հայկական լեռնաշխարհում Արմեն-Շուպրիա հզորանում է Հայկազունիների արքայատոհմը հանձին սկայորդու օրոք և նրա որդի Պարույրի: Մ.թ.Ա. 612թ Պարույրը դաշանկցելով Մարաստանի և նոր բաբելոնի թագավորների հետ մասնակցում է Ասորեստանի մայրաքաղաք Նինվեի կործանմանը: Այդ հաղթանակից հետո Պարույր նահապետը (մ.թ.ա. 609թ) ճանաչվում է Հայոց թագավոր երկրի արևմտյան մասում: Իսկ Վանի թագ. գնալով թուլանում և վերանում է պատմության թատերաբեմից:

Ուշագրավ է այն փաստը, որ Ասորեստանի կործանումով վերանում է նաև Ուրարտու անվանումը: Ասորեստանի կործանումից հետո մարերի Կիաքսար թագավորը ի հատուցումն Պարույր Սկայորդու տված օգնության նրան ճանաչում է Հայոց թագավոր Արմեն-Շուկրիա երկրում: Այապիսով Վանի թագավորության անկումից հետո առանց ընդհատման հաստատվում է Երևանդունիների թագավորությունը և թագավոր է կարգվում Երվանե Սակավակյացը: Ի պատիվ նրան արքայատոհմը կոչվեց Երվանդունիներ իսկ Խորենացին անվանեց Հայկազունիներ : Ըստ էության սա արդեն հայախոս պետություն էր: Հայաստանի դաշնակցային հարաբերությունները Մարաստանի հետ երկատ չեն տևում: Մարաց թագավոր Աժդահակը Հայաստան է ուղարկում իր զորավար Կյուրոասին, (ով նաև իր թոռն էր) որին հաջողվում է ձերբակալել Հայոց թագավոր Երվանդ 1-ին հարկերը չվճարելու համար: Երվանդի որդի Տիգրանը և Կյուրոստը որսընկերներ էին, որի շնորհիվ Տիգրանին հաջողվեց ազատել հորը, ով խոստացավ վճարել կարկերն ու տուրքերը: Աժդահակը վախենալով Կյուրոսի և Տիգրանի մտերմությունից սկսեց դավեր հյուսել ինքն էլ դառնալով դրա զոհը: Կործանված Մարական նախկին թագ-ն ընդգրկմամբ Կյուրոս 2-րդ հիմնադրում է Աքեմենյան պետությունը: